

Segmentácia trhu v cirkevnej hudbe ako dôsledok separácie sakrálneho a profánneho prostredia

Yveta Kajanová

Euro-americká hudobná kultúra sa pri kreovaní prvých zložiek hudobného priemyslu opierala najmä o profánnu hudbu, ktorej produkty boli základnou komoditou určenou na predaj. Najväčšiu schopnosť predaja sprostredkovala populárna hudba a salónna hudba už na konci 19. storočia, pretože svojimi znakmi najviac vyhovovali použitiu na hudobných nosičoch. Navyše, vyskúšať si nové objavy v technológiách na zábavnej hudbe nevyvolávalo spoločenské odmietnutie a dehonestovanie hudby na rozdiel od vysokej umelecky hodnotnej hudby. Väčšinou išlo o skladby a piesne s krátkou dĺžkou trvania, ktoré nestrácali na emocionálnej schopnosti ovplyvňovať alebo zabávať poslucháča pri prenose hudby na zvukový záznam. Postupne sa v priebehu 20. storočia všetky žánre hudby stali predmetom obchodu prostredníctvom zvukového záznamu. Tak, ako sa formoval hudobný priemysel: hudobné organizácie, podniky, vydavateľstvá, agentúry, festivalové a koncertné aktivity, v mediálnej sfére – tlač (časopisy a knihy o hudbe), rozhlas, televízia, internet, so vznikajúcimi článkami v reťazoch hudobného priemyslu, vznikali rovnaké cirkevné inštitúcie v zahraničí ako reakcia na sekularizáciu. Hlavnými výhradami cirkevných inštitúcií voči profánnym organizáciám a médiám bol ich obsah - voľba profánnych tém v médiách, preferencia svetského repertoáru na festivaloch, koncertoch a vo vysielaní. V komunistických krajinách sa okrem toho vynechával sakrálny priestor pre akúkoľvek prezentáciu koncertnej hudby a naopak, ak sa prezentovala cirkevná koncertná hudba, tak sa to dialo v sofistikovanej koncertnej sieni, ale nie v chráme. Hegemónia svetských tém a repertoáru sa objavovala v jednotlivých článkoch, médiách, v rámci koncertného života, ale aj v modernom riešení životných problémov – rozpad rodiny, výchova detí mimo kresťanstva, voľné chápanie sexuality, abort, eutanázia...

V komunistických krajinách propaganda ateizmu vyburcovala vznik ilegálneho podzemného hnutia, ktoré si vytváralo svoju subkultúru a následne aj potenciálne možnosti budúceho marketingu. Došlo k tomu následkom zmrazenia

udalostí po Pražskej jari roku 1968. Základom takéhoto marketingu bol vznik prvých skupín gospel music (skupina Matuzalem, 1958, skupina Polaris, 1968, obe na pôde baptistickej cirkvi, Crédo v Ivanke pri Bratislave roku 1968, v katolíckej cirkvi) a prienik sakrálnych piesní do pop music a jazzu. Do povedomia poslucháčov sa dostávali najmä afro-americké spirituály, ktoré mali v repertoári súbory tradičného jazzu: *Ali Jazz Band* (Sereď, 1949), *Traditional Club*¹ (1961 – 1969, Bratislava), *Revival Jazz Band* (1963, Bratislava). Jazzové ansámble však oslovovali menšinového poslucháča, ktorý vyhľadával jazz. Širšiu odozvu nachádzali vokálno-inštrumentálne verzie týchto skupín: LP *Traditional Club Bratislava*, Jazzová edice Gramfonového klubu, kde sú nahraté okrem iných skladieb dva spirituály s Elenou Příbusovou: *Deep River/Just A Closer Walk With Thee* (1969).² V šesťdesiatych rokoch v Československu, v období politického uvoľnenia, podľa indícií z historických prameňov nebol trh striktné rozdelený na profánne a religiózne orientovaného poslucháča. Do éteru sa dostávali piesne českých autorov so sakrálnymi témami, ktoré zneli v štátnych médiách a stali sa v profánnom priestore veľmi atraktívne, zábavné a vtipné. Patrili k nim pieseň o svätom Dominikovi, ktorý je sám ako pustovník a každý túži sa do neho zamilovať, o hriešnom kostolníkovi, ktorý si tajne nalieva víno v sakristii (SP *Dominiku*/Duba Karel - Judita Čerovská/*Pražská neděle*, *Dominiku* – hudba a text: Soeur Sourire/Jiřina Fikejzová, Supraphon 1964, SP Evžen Pach – *Ranní mše/Hříšnej kostelník*, Supraphon 1969, piesne Jiřího Zmožka). Nepriamy vplyv spirituálov prichádzal aj prostredníctvom dobovej slovenskej populárnej hudby, pretože niektorí interpreti zaraďovali do svojho repertoáru na koncertoch afroamerické spirituály: *Orchester Juraja Velčovského*, *Orchester Braňa Hronca*, *Tanečný orchester Siloša Pohanku* – spirituál z roku 1965 *Ó bratia, ó sestry*³; *I Want to Die Easy, We Shall Not Be Moved* – Eva Sepešiová a *Traditional Club* (SP Supraphon 1969, Jozef „Dodo“ Šošoka – bicie nástroje). Slovensko, ako krajina,

1 *Traditional Club* nahral roku 1969 DIXIE PARTY – *Traditional Club of Bratislava* v Zürichu, Intercord 709-08 MB, kde boli zaradené aj spirituály *When the Saints Marchin'in*, *Down by the Riverside*, zaujímavé je, že pre zahraničného poslucháča tu zneli popri spirituáloch v úprave pre dixieland aj slovenské ľudové piesne „Slovak Mothers“ (Slovenské mamičky), „Under Our Window“ (Pod tým naším okienečkom), Igor Čelko – soprán saxofón, Peter Móric – klarinet, Vladimír Vizár, Boleslav Boška – banjo, Pavel Molnár – kontrabas, Štefan Popluhár – bicie nástroje. Traja z členov *Traditional clubu* potom emigrovali – Igor Čelko, Peter Móric a Pavol Molnár.

2 LP Supraphon 1150584, 1969. Obsadenie: Igor Čelko – soprán saxofón, klavír, aranžmán, Peter Móric – klarinet, Imrich Kuruc – alt saxofón, Vladimír Vizár – pozauna, Boleslav Boška – banjo, Pavel Molnár – kontrabas, Štefan Popluhár – bicie nástroje, Helena Příbusová – spev, Helena Příbusová bola prvou slovenskou speváčkou tradičného jazzu.

3 SP *Tanečný orchester Siloša Pohanku* - Zuzka Lonská a Zdeněk Kratochvíl a Tatjana Hubinská (spev): *Ó bratia, ó sestry* (Manhattan), spirituál, preklad textu: Boris Droppa SUPRAPHON 0 13 780 (1965).

známa svojou religiozitou v tom čase nemala segmentovaný trh na sakrálneho a religiózneho poslucháča a oboje sa miešalo. Spirituál *Down By the Riverside* sa spieval v českom preklade so sekularizovaným textom „o chlapci, ktorý potká děvče“, v slovenskej verzii „o ráne nad riekou...a škovránkovi nad hlavou“ už v období revivalizmu 1947 - 1948.⁴ K tematike spirituálov sa pristupovalo ako ku kultúrnemu dedičstvu a nie ako ku konfesii v hudobnom prejave so sakrálnym podtónom. Skôr tu teda možno hovoriť o spirituáloch nahratých v dixielandovom štýle bez sakrálneho podtónu, alebo v dobovom štýle pop music, kde sa miešali prvky rhythm and blues, rock and rollu, neskôr soulu a twistu. Spirituál, ako hodnotné kultúrne dedičstvo, ale nie ako sakrálna hudba, sa prezentoval aj v dobovej literatúre, ktorá v ateistickej krajine bola priam zázrakom. Patrili k nim práce - Zbyněk Kožnar: *Černošské spirituály* (1955) a Lubomír Dorůžka: *Spieva Paul Robeson* (1961).⁵ Mnoho osvetu v popularite spirituálov urobil český *Spirituál kvintet*, ktorý vznikol na jeseň roku 1960.⁶

Afroamerické sprituály a gospel songy sa dostávali na Slovensko cez profánnu hudbu, ale aj ako súčasť bežného života tak, ako ich vnímali v zahraničí. Na Slovensku, v krajine, kde sa propagoval ateizmus to bolo dosť neobvyklé. V čase vrcholných úspechov súboru tradičného jazzu americká NBC natočila vystúpenie slovenskej skupiny *Traditional Club* pre populárny program *Bell Telephon Hour*. Zdokumentovala vystúpenie mladých hudobníkov z komunistickej krajiny počas nedeľnej omše v miestnom belgickom kostolíku. Stalo sa tak počas jazzového festivalu v rámci turné Comblain-la-Tour po Belgicku, kde hrali *We Shall Overcome* (1966). V druhej časti tohto programu účinkoval Benny Goodman so svojím sextetom. Príležitosť vystúpiť v kostole sa neskôr ešte zopakovala v Mníchove (1967), ale aj na Slovensku v Bratislave, keď sa v Dóme sv. Martina ženíl bubeník kapely Piťo Popluhár (1967). Hrali spirituály, ktoré mali v stálom repertoári: *Just A Closer Walk With Thee*, *Just A Little While To Stay Here*, *When The Saints Go Marchin' In*. Hitom domácich a zahraničných

4 Dorůžka, Lubomír – Mácha, Zbyněk: *Od folklóru k Semaforu*. SHV, Praha 1964, s. 23. Výborná, Terezie:

Afroamerická a africká duchovní hudba (křesťanského typu) a její místo v české společnosti. In: *Preměny hudby v měnícím se světě*, (editor Ivan Poledňák a kol.), Univerzita Palackého v Olomouci, Olomouc 2007, s. 283 – 297.

5 Zbyněk Kožnar: *Černošské spirituály a SNKLHU*, Praha 1955; Dorůžka, Lubomír: *Spieva Paul Robeson*. Praha – Bratislava: ŠHV, 1961.

6 Pôvodne to bolo mužské kvarteto v obsadení Ivo Mach (bas), Miroslav Keller (tenor), Miloslav Kastelovič (barytón) z Dolného Kubína a Jiří Tichota, leader, gitara, background vocals. Ich nahrávky vyšli v šesťdesiatych rokoch na EP *Spirituál kvartet*, Supraphon 1963, EP *Spirituál kvintet*, Traditional jazz studio, Supraphon 1967. Po emigrácii členov vzniklo nové obsadenie ansámblu a Miloslav Kastelovič sa vrátil na Slovensko.

vystúpení bolo *St. James Infirmary Blues*.⁷

Rovnako existoval sakrálny repertoár v dielach autorov artificiálnej hudby ako boli Ján Levoslav Bella, Mikuláš Moyzes, Mikuláš Schneider-Trnavský, čiastočne Viliam Figuš Bystrý, Alexander Albrecht, Štefan Németh-Šamorínsky⁸, ktoré vznikli ešte koncom 19. a začiatkom 20. storočia, ako aj v období pred druhou svetovou vojnou. Podľa Ivana Hrušovského, roky 1930 – 1989 sú obdobím hluchoty v slovenskej duchovnej hudbe, hoci i tu existovali výnimky. Najmä šesťdesiate roky predstavovali oživenie v tomto smere (Tibor Frešo: *Stabat Mater*, kantáta pre soprán, tenor, miešaný zbor a orchester, 1941, Tadeáš Salva: *Canticum Zachariae* pre soprán a komorný orchester, 1964, *Litanie lauretanae* pre miešaný zbor, op. 12, 1968, *Mša glagolskaja*, 1969, Eugen Suchoň: *Žalm zeme Podkarpatskej*, 1937 – 1938, *Slovenská omša pre jednohlas*, 1983 – 1984, *3 modlitby pre jednohlas*, 1987, Ján Zimmer: *Magnificat*, kantáta pre miešaný zbor a orchester, 1951...). Hoci mnoho skladieb z oblasti duchovnej hudby písali slovenskí skladatelia vážnej hudby až po roku 1989, tvorba v šesťdesiatych rokoch oživa. Ich poslucháč predstavuje iný segment trhu v rámci cirkevnej hudby, ktorý sa grupuje skôr z oblasti záujemcov o Novú súčasnú hudbu, alebo „dobrého poslucháča.“⁹ Ukazuje sa tu diferenciácia publika, hoci pri dobrom hudobno-vzdelávacom programe edukačných a spoločenských zariadení, kvalitnej propagácii je možné na základe spoločnej preferencie kresťanskej konfesie spojiť záujmy poslucháčov v cirkevnej hudbe v jednotlivých segmentoch. Na nedostatok záujmu o tvorbu takého sakrálneho skladateľa, akým bol Olivier Messiaen, zo strany profesionálnych hudobníkov, poslucháčov, ktorí vyhľadávajú kvalitnú hudbu v období komunizmu a postkomunizmu, ale aj nezáujem katolíckej obce, si sťažuje Vladimír Godár.¹⁰

7 Z písomných interview s Igorom Čelkom v júni 2008.

8 Ivan Hrušovský: *Poznámky k sakrálnosti v slovenskej hudbe*. In: *Súčasná hudba medzi Východom a Západom*. Orman, Bratislava 1997, s. 187 – 191.

9 Okruh poslucháčov „dobrý poslucháč“ charakterizuje Theodor Wiesengrund Adorno ako poslucháča s nevedomým chápaním imanentnej hudobnej logiky. Ide o prirodzene hudobne založených ľudí s dobrým vkusom. In: Theodor Wiesengrund Adorno: *Einleitung in die Musiksoziologie*. Zwölf theoretische Vorlesungen. Suhrkamp Verlag, Frankfurt a. M. 1975.

10 Koncert z tvorby Oliviera Messiaena bol súčasťou festivalu súčasnej hudby *Melos – Étos 2007*. „Nepredpokladám, že muzikanti, neprítomní v hľadisku, uprednostnili pred kontaktom s Messiaenovým cyklom sledovanie Superstar v televízii – ako sugeruje Klinda. Netreba sa neprítomným vysmievať. Treba začať normálne uvažovať o tom, prečo sa ťažisková hodnota svetovej hudby, akou nepochybne Messiaenova hudba je, nestala súčasťou našej kultúry – v komunistickej či postkomunistickej minulosti i prítomnosti. Murarov recitál (i viaceré koncerty festivalu *Melos – Étos*) totiž ozrejml nielen to, že slovenskí profesionáli... sa sami za profesionálov nepovažujú..., že naše profesné inštitúcie otázky hodnoty stopercentne obchádzajú, že na Slovensku neexistuje kultúrna obec, ktorá by chcela spoznávať ťažiskové hodnoty súčasnej hudby, a dokonca tu neexistuje ani katolícka obec, ktorá by chcela vstúpiť do kontaktu s moderným duchovným umením.“ In: Vladimír Godár: *AD: F. Klinda. Roger Muraro a Vingt Regards sur*

Separácia sakrálnych médií na Slovensku začala až po roku 1989, hoci ilegálne aktivity v zakladaní súkromných nahrávacích štúdií a vydávaní kaziet (MC) prebiehali už začiatkom osemdesiatych rokov. Roku 1984 vznikla kazeta s názvom *Zázrak vykúpenia – Košičania* (autor hudby Marcel Šiškovič) pravdepodobne s minimálnym nákladom desaťtisíc kusov. Nie je možné dnes upresniť počet kusov, ktoré kopírovali samotní distribútori, pretože kópie sa realizovali pirátsky. Hudobníci, skladatelia a autori hudby sa tomu tešili, pretože sa pracovalo v ilegálnych podmienkach a originál sa tajne kopíroval medzi mládežou. Kazeta bola tajne šírená a distribuovaná, nahratá v Hýľove pri Košiciach, kde založili amatérske štúdio¹¹, kde od roku 1980 pôsobil kňaz Anton Fabián. Anton Fabián mal už skúsenosti z práce v podzemnom hnutí na Slovensku, ale aj v Prahe (1971 – 1972). Podobný boom neskôr zažila kazeta *Nový ľud* z toho istého štúdia¹² z roku 1985. V štúdiu realizovali len sto kópií, tie distribuovali kňazom, ďalšie kópie si zhotovovali mladí ľudia sami. Rovnako skupina *Radostné srdce* z Partizánskeho nahrala v rokoch 1983 – 1989 celkovo jedenásť projektov na kazetách v ilegálnom štúdiu v pivničných priestoroch istého rodinného domu v Bratislave v rokoch 1983 – 1989. Potom ich ďalej pirátsky rozmnožovali a distribuovali. Predpoklad, koľko exemplárov sa asi distribuovalo z ich kaziet možno odhadnúť podľa údajov z CD *Vianočné koledy* (1990). Členovia skupiny *Radostné srdce* z nej predali približne deväťdesiattisíc kusov a za zisk si mohli kúpiť modlitebňu. Celkovo podľa zatiaľ dostupných údajov existovalo v období 1969 – 1989 tridsaťsedem ilegálne šírených albumov s gospelovou hudbou na Slovensku, pričom v rokoch 1969 - 1977 vznikli štyri tituly, tridsaťtri titulov pochádzalo z osemdesiatych rokov. Legálne vyšli dve platne na značke Supraphonu v roku 1969, boli to však spevokoly zamerané na európsku cirkevnú hudbu z malých náboženských denominácií: Misijný spevokol mladých Cirkvi bratskej a Spevácky zbor Bratskej jednoty Baptistov v Bratislave.¹³ Po roku 1989 sa počet vydaných titulov zväčšil na viac ako dvestodvadsať. Je o ne záujem, hoci hudobná a technická kvalita nie je v každom prípade profesionálna.

l'Enfant-Jésus. In: Hudobný život č. 1-2, ročník XL, 2008. s. 3.

11 Obsahovalo japonský kotúčový magnetofón s rýchlosťou 19 cm/s, syntetizátor Korg, ktorý kúpili za 1000\$ a prepašovali do Hýľova.

12 Mobilné štúdio už obohatili o štúdiový japonský 8-stopový magnetofón Fostex, mixážny pult daroval Dr. Anton Hlinka, elektronické dozvukové zariadenia a ďalšie magnetofóny poslali z Nemecka.

13 LP Misijný spevokol mladých Cirkvi bratskej v Bratislave: Rozhovory so synom. Diriguje Milica Machajdíkova, úryvky z básnickej tvorby M. Jurču recituje Tomáš Betko. Supraphon 1969, LPCB 1969, LP Zborové duchovné spevy. Spevácky zbor Bratskej jednoty Baptistov v Bratislave, diriguje Vojtech Paulen. Supraphon 1969, 029 9878

Všeobecne platí, že hoci je hudobný priemysel odčlenený a majitelia jednotlivých zložiek hudobného priemyslu sa diferencovane zameriavajú na profánnu a sakrálnu hudbu, prejavuje sa takáto orientácia len v segmentácii trhu. Primerane k cieľovému výberu skupiny majú v rukách aj svoje vlastné nástroje marketingovej komunikácie a realizujú svoje zámery prostredníctvom časopisov, rozhlasu a televízie. O žiadnej diferenciácii nemožno hovoriť, pokiaľ ide o samotnú hudbu. V oblasti žánrov a štýlov prebieha maximálna konvergencia, kde nemožno urobiť deliacu čiaru medzi sakrálnou a profánnou hudbou. Spirituál a gospel music má svoj pendant v soule a v RNB, kresťanský country rock, kresťanský punk má rovnaké znaky ako svetská country and western, svetská podoba punku, God rock nesie podobné prvky ako progressive rock, white metal má tie isté hudobné znaky ako heavy metal. Rovnaká situácia je aj v oblasti žánrov artificiálnej hudby, kde nemožno oddeliť cirkevnú a svetskú hudbu na základe hudobných znakov - retro štýly a prvky minimal music môžeme nájsť aj sakrálnej, ale aj v profánnej hudbe.

Jediným znakom, pomocou ktorého možno odlíšiť sakrálnu a profánnu hudbu, je text. Ako sémantický nositeľ významu, v druhom pláne sa môžu líšiť vo výrazovom smerovaní (oslava Boha smeruje k asketizmu a odovzdaniu sa, oslava života a sexuality k psycho-somatickému pôsobeniu hudby). Tu sa však dostávame do roviny metafyziky a veľmi nepresných slovných vyjadrení. Na Slovensku jestvuje mnoho gospelových skupín, ktoré stoja v textoch na prelome „profánneho“ a „sakrálného“ a podľa textu a ani hudby nedokážeme vôbec diferencovať, že ide o sakrálnu hudbu. Skôr sa jedná o spôsob prieniku na trh (resp. spôsob zviditeľnenia sa týchto skupín a osobností prostredníctvom kresťanských médií a agentúr, ktorý vytvárajú nálepku - „label“).

V podstate je možná dvojaká analýza prognózy vývoja trhu: ak sú hudobné preferencie žánrov poslucháčov rovnaké ako v sekularizovanom marketingu, tak i v kresťanskom marketingu, je možné, že poslucháč, vykazujúci záujem o progressive rock má rovnaké predpoklady pre preferenciu God rocku. Ak dokážu byť poslucháči vzájomne tolerantní voči témam v textoch a vizualizácii hudby (ktorá je evidentná najmä pri realizácii videoklipu, v oblasti scénografie na pódiu), je šanca, že sa ich záujem spojí v konkrétnej návšteve koncertu, festivalu, kúpe zvukového nosiča a pod. Pre segmentované médiá teda platí rovnaká prognóza – pokým kresťanské médiá a festivaly sa nebránia prieniku profánnej hudby a

profánných osobností (často dokonca aj v komunistickej minulosti zdiskreditovaných), rovnaká úloha prieniku kresťanských hudobných osobností a skupín by mala nastať v štátnych ale aj v komerčných médiách (viď kapitolu Segmentácia a cesta späť – konvergenzie trhu). Prepojenie trhu profánnej pop music a gospel music je napokon bežné v zahraničí, kde najväčší speváci Aretha Franklin, Stevie Wonder, Whitney Houston, Mariah Carey, vyrástli v baptistických gospelových súboroch.

Segmentácia trhu

Proces odčlenenia sakrálnej a profánnej hudby prebiehal v Čechách a na Slovensku inak ako v zahraničí, kvôli komunistickému systému, ktorý propagoval ateizmus v rokoch 1948 – 1989. Nové cirkevné médiá, koncertné a festivalové aktivity hudobných vydavateľstiev a agentúr orientované na sakrálnu hudbu, začali kreovať svoje aktivity až po roku 1989, po demokratizácii hudobnej kultúry. Tento proces prechodu z podzemia, z tajne cirkvi, prechod z amatérskych aktivít do profesionálne kvalitnej hudby a súčasne profesijnej činnosti (formovanie povolania redaktora, zvukára, manažéra cirkevnej hudby) bol zložitý. Problém bol nielen v skvalitnení jednotlivých povolání redaktorov, ale skôr v kvalitnej profesionálnej organizácii festivalov, výchove poslucháča, kreovaní a skvalitnení profesií hudobného režiséra, zvukového technika, osobného manažéra, dobrej propagácie a hľadania nových možností ako vstúpiť a začleniť sa do zahraničných článkov trhu, či už v koncertnej činnosti, alebo v predaji hudobných produktov.

Po roku 1997 nastáva profesionalizácia aj v oblasti kresťanského hudobného priemyslu na Slovensku. Prvé obdobie po Zamatovej revolúcii sprevádzalo veľké nadšenie tvorcov a poslucháčov. Bolo charakteristické vysokou návštevnosťou kresťanských hudobných podujatí, hoci festivaly a koncerty v prvom období kvalitou často nedosahovali úroveň druhého obdobia po roku 1997. Zložitý bol aj prerod umelcov na profesionálne vyspelých. Z pôvodne amatérskych skupín a speváckych zborov sa mali „pretvoriť“ na nedostatočne vybudovanom inštitucionálnom prostredí nové hudobné profesionálne telesá. To malo dve úskalía – na jednej strane predkladalo pred umelecké osobnosti a duchovných lídrov problém odčlenenia sa od profánnej sféry zábavnej hudby, na druhej strane prílišné zdôrazňovanie hudobnej a textovej profesionality predstavovalo riziko

straty duchovnej spontaneity a kresťanského nadšenia. Príznačné je, že pokým profánne súbory v jazze, rocku a pop music v tomto období vydávali svoje nahrávky na CD nosičoch, gospelová scéna sa borila so základnými finančnými problémami a vydávala svoje projekty na kazetách.

Trhové vzťahy v profánnej sfére do roku 1989 fungovali na centrálne riadených monopolných hudobných „štruktúrach“ - monopolné postavenie mala agentúra Slovkoncert (1969) a vydavateľstvo Opus (1971). Po Zamatovej revolúcii v štátnych médiách dostali priestor kresťanské relácie (STV a Slovenský rozhlas¹⁴) a vo verejnosti panovala otvorená klíma aj pre náboženské aktivity. Útoky proti kresťanským konfesiám začali po roku 1997, keď začali v kultúrnom a aj hudobnom živote pôsobiť komerčné médiá. Roku 1996 začína vysielat' súkromná televízia Markíza, od r. 2001 TA3, po roku 2002 televízia JOJ. Aby sa mohla kresťanská societa brániť, došlo k rozhodnutiu vytvoriť Radio Lumen (1993, Banská Bystrica). Vzniklo viacero mládežníckych časopisov, ktoré si všímajú gospel music. Od roku 1949 síce vychádzali Katolícke noviny a tiež periodiká evanjelickej Cirkvi (Cirkevné listy, Evanjelický posol), ale reflektovali len oficiálne a cenzurované dianie. Medzi prvými vychádzajú periodiká *Zrno* (tajne vychádzal ešte pred revolúciou 1989, od roku 1990 oficiálne), *Posol* (1990), *Spravodaj* (evanjelický časopis pre mládež, 1993, neskôr pod názvom *Sem – text*), *Čajka*, *Svetlo*, špecializovaný časopis na duchovnú hudbu *Adoramus te* (1995), časopis evanjelickej cirkvi pre deti *Nová dúha...*

Po revolúcii v roku 1989 vzniklo viacero kresťanských agentúr, vydavateľstiev – agentúra Carmina Sacra s vydavateľstvom Cantate (Pavol Bulla), LUX Media/studio (1993), LUX communication (1994) v Bratislave, nahrávacie štúdio Spirit ART (1990), vydavateľstvo Poltón (1990 - 1993). Lux communication vydáva množstvo CD, DVD (doteraz okolo sto titulov), od roku 1995 začalo s výrobou dokumentárnych filmov (*Kapucínska cesta*, *Sestra Miriam* a pod.), realizáciou dabingu (magazín *LUMEN 2000* pre STV), produkovalo televíznu hitparádu gospel music *Poltón* pre štátnu televíziu STV (od roku 1996), preberá organizáciu festivalu *Verím, Pane* (od roku 1994, festival sa uskutočňuje od roku 1990).

14 Slovenská televízia vysielala od roku 1956; základy Slovenského rozhlasu boli položené vysielaním Radiojournalu roku 1926.

Cesta k profesionalite

Po roku 1989 sa verejnosť dostáva k svetovým nahrávkam gospel music, ktoré síce nezaplavili trh tak ako globálna scéna v komerčných rozhlasových staniach, že by sa verejne začalo rozprávať o amerikanizácii slovenskej kultúry. Naopak, slovenská gospelová scéna je pod paľbou kritiky ako málo profesionálna z hľadiska kvality interpretov. Rovnaká kritika postihne aj kresťanské médiá, ktoré sa po rokoch ilegálneho pôsobenia musia všetko učiť nanovo. Otázku profesionality gospelovej scény na Slovensku a kvalitu médií treba dať do súvislosti s problematikou perfekcionizmu v oblasti profánnej hudobnej kultúry. Perfekcionizmus, ktorý je tu dominantný a je zdrojom suverenity umelcov, často hraničí so stratou entuziazmu a emocionality. Medzi profesionalitou a perfekcionizmom je však veľmi úzka hranica, v ktorej môže balansovať hociktorý umelec. Ukázalo sa, že problém profesionalizácie nepredstavuje ani natoľko riziko straty spontaneity, ako skôr hľadanie spôsobu ako osloviť mladého poslucháča, ako byť aktuálny a pritom hovoriť jazykom kresťana. Zo svetových osobností, na profesionálnej a často i na „perfekcionistačkej“ úrovni, sa k nám dostávajú *Acapella*, *Carman*, *Amy Grant*, *Mahalia Jackson*, *Jars of Clay*, skupina *Petra*, *Michael W. Smith*, *Take 6* a iné. Vedú sa spory typické pre európsku hudobnú kultúru o správnosť názvu tohto žánru – gospel music, Nová duchovná pieseň, Kresťanská mládežnícka hudba, súčasná kresťanská hudba (CCM).

Festivaly a koncerty (1989 – 1997)

Prvými oficiálnymi festivalmi po Zamatovej revolúcii v roku 1989 boli *New Sacro Song* (1989), *Aleluja* (1990) v Bratislave a jeden z najväčších celoslovenských kresťanských hudobných festivalov bol *Verím, Pane* (1990). Na prvých ročníkoch účinkovali spevácke zbory z blízkeho okolia a príležitostne hudobné skupiny ako napríklad Trenčiansky Bazár, B. F. O. O ich organizáciu sa starali nadšenci, laici i kňazi. Po veľkom úspechu prvých hudobných podujatí na scéne gospel music postupne pribúdali ďalšie v Bratislave, Trnave, Prievidzi, Horných Kočkovciach, neskôr Považská Bystrica, Banská Bystrica, *Spievajme Pánovi* v Ružomberku (od r. 1993), Svidník, Prešov, Sabinov, Košice, ktoré mali lokálny charakter. Od roku 1993 organizuje Združenie saleziánskej mládeže v Trnave festival *Lumen*, ktorý sa uskutočňuje pod záštitou Petra Dvorského. Kvôli veľkému záujmu je pre účastníkov tohto podujatia dokonca vypravovaný

špeciálny vlak z Košíc do Trnavy a späť. Na festivaloch *Lumen* a *Verím, Pane* sa zúčastňuje mnoho mládeže zo Slovenska a z Čiech. Roku 1996 vznikol medzinárodný festival *Veľké augustové večery spirituálov* v Nitre, Bratislave a Piešťanoch, ktoré organizujú iné kresťanské náboženské denominácie.

Hoci v prvej polovici deväťdesiatych rokov absentoval profesionálny manažment v organizácii hudobného života v oblasti gospelovej scény, predsa sa objavilo niekoľko zaujímavých nápadov, ako oživiť a podporiť túto hudobnú scénu. Po niekoľkých úspešných ročníkoch festivalu *Verím, Pane*, usporiadali koncertné turné *Šanca pre lásku* (1994 – 2001, Juraj Drobný) s cieľom podporiť najmä koncertné aktivity so zameraním na diváka v strednom veku (najmä rodiny s deťmi). Dovedy bol hudobný život orientovaný na festivaly a mládež. Toto sa ukázalo ako veľmi prezieravé po nasledovnom výraznom ovládnutí hudobného trhu prostredníctvom médií. Koncerty sa organizovali každoročne v slovenských mestách (Bratislava, Trnava, Topoľčany, Fiľakovo, Trenčín, Považská Bystrica, Púchov, Vráble, Žarnovica, Nová Dubnica, Rajecké Teplice, Banská Bystrica, Banská Štiavnica, Žilina, Námestovo, Dolný Kubín, Čadca, Ružomberok, Poprad, Spišská Nová Ves, Prešov, Svidník, Košice, Bardejov, Humenné) a vystúpilo na nich šesť skupín. Koncertné turné sa inovuje a rok čo rok ponúka nový program. Doteraz na nich účinkovali skupiny ako *Amfortas*, *April Quintet*, *Atlanta*, *Credo*, *Richard Čanaky*, *Jana Daňová*, *Kapucíni*, *Stano Košč*, *Mimicry*, *Metelica*, *Nynot*, *Sába*, *Stanley*, *Trenčiansky Bazár*.

Inšpiráciou a aj nadviazaním na myšlienku koncertnej šnúry bolo podujatie *Gospel party* (1996), ktoré je trojhodinovým koncertom slovenských interpretov gospel music. Najčastejšie ich organizujú univerzitné pastoračné centrá (Bratislava, Košice, Ružomberok), skupinky nadšencov v spolupráci s farnosťami v rôznych mestách, takže manažment nie je sústredený do jednej agentúry, ale je vzájomne koordinovaný.

Separácia trhu

V oblasti slovenskej scény modernej populárnej hudby prebiehal v druhej polovici deväťdesiatych rokov proces prevahy mediálnej komerčnej sféry a vyčleňovania sa tzv. hudby spevákov – celebrit, ktoré sú charakteristické prispôbovaním sa vkusu publika, zdôrazňovaním vonkajších mimohudobných znakov. Prejavuje sa tu „superstar princíp“ verzus kvalita rocku a pop music. Ak

samotná profánna scéna modernej populárnej hudby má problémy s pôvodnou autorskou tvorbou, selekciou jej kvality od roku 1997 je jasné, že vývoj gospel music na Slovensku sa bude vyvíjať v rámci odčlenenej subkultúry od profánnej sféry populárnej hudby. V období 1989 – 1997 sa subkultúra gospel music ako trhový segment len kryštalizovala, pretože po Zamatovej revolúcii mnohé osobnosti slovenskej populárnej hudby prejavovali svoju lojalitu voči ideám kresťanstva.

Separácia a sakrálny hudobný priemysel

Do roku 1997 sa podarilo sformovať a položiť základy pre gospelový hudobný priemysel v oblasti štúdií a médií (Rádio Lumen¹⁵, vznik 1993, relácia Gospelparáda, Lux Communication 1993, hitparády Poltón na STV2 od roku 1996, alebo Samson, obe ako dvojtýždenníky STV 2). Popri špecializovanom kresťanskom rádiu Lumen, jestvujú aj programy vo vysielaní verejnoprávnych médií STV (od roku 1994 po prvýkrát v relácii Poltón) a SR (jeho dcérskych staníc - Rádia Slovensko, príležitostne i Rádia Regina a Rádia_FM)¹⁶. Slovenská gospelová hudba sa vysiela aj v českom rádiu Proglas (Hitparáda Rádia Proglas, Jak se Vám líbí, redaktor Rádia Proglas, Milan Tesař).

Najviac sa však darilo festivalom a koncertným podujatiam, ktoré z evanjelizačného hľadiska najviac sprostredkovali posolstvo gospel music. Dosah na širokú verejnosť z hľadiska kvantity a prístupnosti však majú médiá, ktoré sa rozvinuli a novú kvalitu nadobudli až v novom miléniu. Predchádzalo tomu neoficiálne oddelenie komerčných médií, štátnych mediálnych prostriedkov od aktivít kresťanského typu. Spôsobovala to najmä po roku 1997 prebiehajúca komercializácia hudobného života prostredníctvom médií, vplyv ponuky a dopytu hudobného trhu, ktorý sa v novom miléniu prejavil realizáciou reality show (súťaž Superstar v rokoch 2005 – 2008, Big Brother, Let's Dance...) a prevládanim médií nad koncertnými podujatiami vo vnútri hudobnej kultúry. Navonok to bolo demonštrované prerušením spolupráce s Lux Communication s

15 Prvé kresťanské rádio na Slovensku začalo vysielať 7. apríla 1993 pod názvom Rádio Mária, od decembra 1994 už ako Rádio Lumen. Spočiatku väčšinu ich vysielania tvorili prenosy svätých omší. Dnes je Rádio Lumen vyprofilované ako súkromná rozhlasová stanica s evanjelizačným charakterom. Slovenská gospel music sa vysiela v relácii Gospelparáda (moderátor Diana Rauchová), kde sú podľa odozvy poslucháčov zostavované rebríčky piesní slovenskej i zahraničnej scény, relácia prináša i rozhovory, profily interpretov a zaujímavosti z aktuálneho diania. Hudba slovenskej gospel music znie aj v reláciách Pod vankúš, Počúvaj srdcom, Piesne na želanie, Študentské šapitó.

16 Najmä v relácii Frekvencia M vysielaanej každý štvrtok o 19:00 a v repríze v piatok o 03:00 vo frekvencii Rádia Slovensko. Slovenský rozhlas odvysielal koncerty live niekoľkých kresťanských hudobných skupín z Koncertného štúdia Slovenského rozhlasu v rámci svojej pravidelnej relácie Folkórum live (Mimicry, Atlanta ...).

STV v rokoch 2004 – 2006.¹⁷ Združenie Lux Communication pridalo ďalej k svojim aktivitám výrobu dokumentárnych filmov o slovenských misionároch v zahraničí *Moja misia* (od roku 2003) a rozšírilo televízne programy. Toto uvedenie si existencie konkurenčného trhového prostredia v profánnom a kresťanskom marketingovom priestore viedlo najskôr k spolupráci s českou kresťanskou TV Noe (2006) a od mája 2008 k založeniu televízie Lux. Rovnako došlo po roku 2000 k reštrukturalizácii rozhlasového vysielania Lumen. Prostredníctvom satelitu začalo vysielat' na Slovensku 3. januára 2006 Rádio – 7. Má ambíciu byť alternatívou k súčasnej rozhlasovej komerčnej produkcii, ponúkať kvalitnú súčasnú kresťanskú hudbu, rozhovory a diskusie o spoločenskom dianí v jednotlivých cirkevných spoločenských.

Festivaly po roku 1997

Po roku 1997 sa gospel music viac propaguje vďaka medzinárodným festivalom *Lumen* a *Verím, Pane*, na ktorých sa zúčastňuje množstvo mladých ľudí zo Slovenska i Čiech. Množstvo zahraničných skupín, prezentovaných na podujatiach, poskytuje dobrú možnosť konfrontácie tejto scény s dianím na Slovensku. Festival *Verím, Pane*¹⁸ sa v tomto období koná už v Námestove a znásobuje sa počet jeho dovtedajších účastníkov (1500 – 2000 návštevníkov, Lumen 3000 – 5000 návštevníkov¹⁹). Už tradične po ňom nasleduje koncertné

17 Roku 1994 po prvýkrát dostala priestor gospel music i vo vysielaní Slovenskej televízie v hudobnom magazíne *Poltón* na STV 2. Do júla 1997 vysielala trinásťminútový program, neskôr sa predĺžil na dvadsaťšesť minút. STV 2 ho vysielala raz za mesiac, vždy v sobotu popoludní. V roku 1998 pribudla i televízna gospelová hitparáda *Poltón Tip*, dvadsaťšesť minútová relácia, ktorú moderoval mladý slovenský herec Lukáš Latinák. STV 2 ju vysielala ako sobotný popoludňajší mesačník. Medzi najúspešnejšie skladby tejto hitparády na základe diváckeho hlasovania sa zaradili *Ó, šťastný deň* (naspievali členovia skupín Atlanta, Kompromis a Credo), *Prehltnutý* (Križiaci), *On má nás rád* (Páter Gabriel), *Čo ma čaká* (Credo), *Dobré ráno, pán Simon* (Metelica), *Úlet* (Kapucíni & Stanley), *Silnejšia ako smrť* (Timothy). V roku 2004 boli obidve relácie stiahnuté z vysielacej štruktúry STV, od januára 2005 program STV 2 jedenkrát do mesiaca opäť vysielala hitparádu *Poltón Tip*.

18 *Verím, Pane* - názov podľa rovnomennej piesne kňaza Viktora Zborana. Do roku 1993 sa festival konal v Horných Kočkovciach, po roku 1994 sa presúva do amfiteátra v Považskej Bystrici a jeho súčasťou sa stáva i duchovná obnova. Na jeho prvých štyroch ročníkoch vystúpili zväčša kresťanské mládežnícke spevokoly (Oremus – Dubnica nad Váhom, Kapucíni – Bratislava, Cěčko – Bratislava, Cantus, Cordis – Prešov, spevácke zbory z Jasenice, Púchova, Čadce a i.), detské zbory (Dominik – Košice, Crédo – Ivánka pri Dunaji, Radosť – Senec a i.), sólisti: Stano Košč, Ondrej Štyrák, Janka Daňová a skupiny Trenčiansky Bazár, Loktibrada, Malý Princ, Credo, Bonas, Sába. Neskôr sa dramaturgiu obohacujú české hudobné skupiny – Oboroh a J. M. C. V nasledujúcom ročníku uvádzajú dva pôvodné muzikály: *Pilátova Žena* (premiéra Považská Bystrica, 1995, počet účastníkov viac ako tisíc divákov) autorov Igora Baara a sestier Beaty a Jany Daňových a *Jozef Egypťský a my* (Považská Bystrica, 2 predstavenia, obe vypredané, autormi sú vtedajší nitrianski bohoslovci. V nasledujúcom roku sa festival *Verím, Pane* nekoná. Nová éra začína v roku 1998, keď sa podujatie presúva do amfiteátra v blízkosti Oravskej priehrady do Námestova. Odvtedy na ňom vystúpili *Adriel*, *April Quintet*, *Atlanta*, *Azusa Street*, *B.F.O.*, *Credo*, *Richard Čanaky*, *Heaven 'Shore*, *Jocara*, *Kapucíni & Stanley*, *Kéfas*, *Kompromis*, *Križiaci*, *Lamačské Chvály*, *Branislav Letko*, *Metelica*, *Merriment*, *Mimicry*, *North – Ona*, *Nynot*, *Mária Podhradská*, *Sába*, *Timothy*, *Trenčiansky Bazár*..

19 Festival *Lumen* je dvojdnovou prehliadkou slovenských a zahraničných gospelových skupín. Sprievodnými

turné Šanca pre lásku a vystupujú na ňom nielen úspešní interpreti, ale i nové objavy festivalu (Credo, Mimicry, Metelica, April Quintet). V roku 1999 usporiadalo združenie Mládež pre Krista v spolupráci so združeniami SIETĚ a Spoločnosťou evanjelickej mládeže prvý ročník open air festivalu *CampFest* vo Východnej. Počas 4 dní na ňom vystúpili známi slovenskí interpreti gospel music i niekoľko zahraničných hostí. *CampFest* sa koná sa v stanovom areáli a je zameraný najmä na praise & worship. Od roku 2000 sa jeho dejiskom stáva športový kemp v Tatranskej Lomnici (počet návštevníkov 3 500 - 4000), pribúdajú zahraniční interpreti gospel music a tiež množstvo mimohudobných sprievodných aktivít. Združenie Mládež pre Krista organizuje *Worship Festival* – koncertné šnúry niekoľkých interpretov praise & worship po celom Slovensku.

Segmentácia a cesta späť – konvergencie dvoch oddelených trhov

Na jednej strane prebiehajúca diferenciácia odčlenenia profánnej a sakrálnej populárnej hudby, ale súčasne i uvedomenie si hudobného a poslucháčskeho potenciálu dokumentuje prienik slovenskej gospel music do jedného z najväčších celosvetových vydavateľstiev (tzv.“big four“) UNIVERSAL MUSIC, kde vyšiel prvý výberový sampler slovenskej gospel music *Bez Teba niet neba* (1999). Participujú na ňom skupiny B. F. O., Credo, Kompromis, Atlanta, Kapucíni, ale aj Mária Podhradská (speváčka skupiny Atlanta so svojim sólovým singlom *Na hrane*), Jozef Hardy Harničár a Mimicry. Album obsahuje i klasický spirituál *Ó, šťastný deň*²⁰, ktorú spolu naspievali speváci zo skupín na sampleri. Inštrumentálne sa na nej podieľali známi hudobníci: Miro Tásler (klávesové nástroje, akustická gitara), Martin Gašpar (basgitara), Peter Bič (elektrická gitara), Martin Lišhák (akustická gitara) a Igor “Aidži“ Sabo (bicie nástroje). Táto pieseň bola nasadená aj v komerčných rádiách a spolu s videoklipom aj v televíznej hitparáde Deko (Markíza), kde sa na popredných pozíciách udržala niekoľko týždňov. Ďalší prienik gospel music do komerčných médií bol na

podujatiami sú workshopy, prednášky a besedy na aktuálne témy. Súčasťou je muzikálová inscenácia, tanečné divadlo a mládežnícke sv. Omše. Koná sa od roku 1993 každoročne na prelome apríla a mája v Trnavskej Mestskej športovej hale. Roku 2004 bol XII. ročník *Lumen* premiestnený na Trojičné námestie v Trnave ako súčasť osláv vstupu Slovenska do Európskej únie. Usporiadateľom je Združenie saleziánskej mládeže (DOMKA). Okrem slovenských skupín gospel music na ňom vystúpili zahraniční hostia - *Ram Adonai*, *Oboroh*, *Ester z Českej republiky*, *Three Crosses*, *Take 6 z USA*, *Adrian Snell*, *The Tribe* z Veľkej Británie, *Paddington* z Fínska, *Colorplay* z Holandska...

²⁰ Text piesne *Oh, happy day* do slovenčiny prebásnil Miro Tásler, člen skupiny IMT Smile.

interaktívnej hudobnej televíznej stanici MUSIC BOX²¹ (2004 – 2005), kde bolo niekoľko piesní zaradených do vysielania. Najhranejšími skladbami boli *Ty jediný* projektu *Marcelino*, *Dobré ráno, pán Simon* skupiny Metelica a *Začína to vriieť* skupiny Credo. Reflexia tejto scény aj v oblasti profánnej hudby bola potvrdená roku 2006, keď sa prvýkrát udeľovala cena slovenskej hudobnej akadémie AUREL i v kategórii gospel music. Historicky prvého Aurela v tejto kategórii získala skupina Kapucíni za album *Všetkými desiatimi*, ktorý bol vydaný v roku 2005.

Vývoj trhu v sakrálnom prostredí

V novom miléniu klesá pôvodné porevolučné nadšenie tvorcov i poslucháčov slovenskej gospel music. Organizuje sa menší počet podujatí, niektoré festivaly zanikajú (*Šanca pre lásku*, *Spievajme Pánovi*). Napriek tomu stále existujú veľké kresťanské hudobné festivaly s množstvom návštevníkov, interpreti, ktorí zasvätili svoj život evanjelizačnej činnosti ako napríklad Timothy, Heaven's Shore, Richard Čanaky, Braňo Letko a iní. Scéna sa profesionalizuje, je konkurencie schopná s profánnou populárnou hudbou. Niektorí inštrumentalisti z gospelovej scény sa presadzujú aj ako sprievodní hudobníci spevákov ako Zuzana Smatanová, Tina, Katka Koščová, Peter Lipa, Soňa Horňáková.

Záver

V rokoch 1989 – 2008 vzniklo v oblasti súčasnej kresťanskej hudby obrovské množstvo titulov na LP, MC a CD. Ich počet do dnešného dňa presahuje číslo dvestodvadsať a určite nie je konečný. Do zoznamu albumov sme zaraďovali len tie tituly, ktoré na základe profesionálnych kritérií zodpovedajú istej kvalite hudby, vyšli v známych vydavateľstvách alebo boli všeobecne známe a rozšírené medzi poslucháčmi. Kvantita však nie vždy zodpovedá kvalite, je však signálom k demokratickým možnostiam uplatnenia sa každého, kto prejavuje záujem. A často kvalitatívne nie najlepšia známka má mnoho násobne väčšiu predajnosť vďaka komunikatívnosti umelcov, alebo vďaka lepšiemu manažmentu.

21 MusicBox je interaktívna hudobná stanica, ktorá hrá videoklipy na želanie. Stanica začala vysielat' 30. novembra 2002. Je obdobou MTV a podobných kanálov v strednej Európe. Má ambície vysielat' pre českého a slovenského diváka.

Bibliografia:

- ADAMOV, Norbert: *Staré versus nové: Konfontácia na poli liturgickej hudby v 90. rokoch 20. storočia*. In: *Hudba v súčasnej liturgii* (Ed. Rastislav Podpera). *Musicologica slovacica et Europea XXIV*, Bratislava: UHV SAV 2006, s. 159-164
- ADORNO, Teodor Wiesengrund: *Einleitung in die Musiksoziologie. Zwölf theoretische Vorlesungen*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp Verlag, 1975
- DARDEN, Robert: *People Get Ready! A New History of Black Gospel Music*. New York, London: Continuum, 2004
- DROBNÝ, Juraj: *Pokus o antológiu slovenského gospelu*. Bratislava: Lúč, 2000
- DORŮŽKA, Lubomír –Mácha, Zbyněk: *Od folklóru k Semaforu*. Praha: SHV, 1964
- DORŮŽKA, Lubomír: *Spieva Paul Robeson*. Praha – Bratislava: ŠHV, 1961
- EVANS, D. - LINDA, Y.: *The Roots of Afro-American Gospel Music*. In: *Jazzforschung*, Graz, 1976, č. 8, s. 119-135
- GODÁR, Vladimír: *AD: F. Klinda. Roger Muraro a Vingt Regards sur l'Enfant-Jésus*. In: *Hudobný život* č. 1-2, ročník XL, 2008. s. 3
- GRICH, Stanislav: *Premeny gospelovej hudby na Slovensku*. In: *Hudba v súčasnej liturgii*. (Ed. Rastislav Podpera), *Musicologica slovacica et Europea XXIV*, Bratislava: UHV SAV, 2006, s. 187-196
- HRUŠOVSKÝ, Ivan: *Poznámky k sakrálnosti v slovenskej hudbe*. In: *Súčasná hudba medzi Východom a Západom*. Bratislava: Orman, 1997, s. 187 – 191
- JAKUBÍKOVÁ, Jana: *Gospelová hudba: Terminologické otázky a vývoj tohto žánru na Slovensku*. In: *Hudba v súčasnej liturgii* (ed. Rastislav Podpera). *Musicologica slovacica et Europea XXIV*, Bratislava: UHV SAV 2006, s. 165-186
- JURÍK, Ľuboš – ŠUHAJDA, Dodo: *Slovenský bigbít*. Bratislava: Slovart, 2008
- KOŽNAR, Zbyněk: *Černošské spirituály*. Praha: SNKLHU, 1955
- LANGE, Barbara Rose: *Roma Gospel Music from Hungary collected 1990 –*

92. University of Houston. 11 piesní, CD 2006, (pramenný materiál zo súkromnej zbierky)
- LANGE, Barbara Rose: *Holy Brotherhood: Romani Music in a Hungarian Pentecostal Church*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2003
 - PODPERA, Rastislav: *Quo vadis Musica. Premeny sociálnych funkcií hudby*. Bratislava: VEDA, 2006
 - REDMAN, Matt: *The Unquenchable Worshipper. Coming Back to the Heart of Worship*. Regal, California USA 2001.
 - ŠEVČÍKOVÁ – JAKUBÍKOVÁ, Jana: *Vývoj gospel music na Slovensku po roku 1989. Profiloví interpreti a súčasné aktivity*. Dipl. práca, Bratislava: FiF UK, 2006
 - VÝBORNÁ, Terezie: *Afroamerická a africká duchovní hudba (křesťanského typu) a její místo v české společnosti*. In: *Preměny hudby v měnícím se světě*, (Ed. Ivan Poledňák a kol.), Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, s. 283 – 297
 - ZOLTEN, Jerry: *Great God a´Mighty! The Dixie Hummingbirds. Celebrating the Rise of Soul Gospel Music*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2003

Diskografia:

- Acharai: *Život začíná*. CD, Marcony 2006
- Adriel: *Nepodpisuj krvou*. MC, ROSA Praha 1992
- Adriel: *Zachráňme si kožu*. MC, CD, FARAO/ESTER 1996
- Another Dimension: *Another Dimension*. CD, Another Dimension 2000
- Antónia: *Vianočný čas*. CD, Drop Out Production 2000
- Arwen Thalion: *Zrkadlo duše*. CD, Křesťanský život 2005
- Atlanta: *Dlhý príbeh*. MC, CD, Lux Media 1995
- Atlanta: *Miesto na Zemi*. MC, CD, Lux Media 1998
- Atlanta: *Kridla v daždi*. MC, CD, Lux Media 1999
- Atlanta & Kompromis: *...vianočne*. CD, Lux Media 2001
- Atlanta: *Zopár viet*. CD, Lux Media 2004
- Attack: *Konečne*. CD, Křesťanský život 2001
- B. F. O.: *Obraz neba*. MC, CD, Lux Media 1996
- B. F. O.: *... a ty mi chýbaš*. CD, N – Art 1999
- B. F. O.: *Sizyfovia*. CD, Lux Media 2005
- Céčko – Kapucíni – Ursus - Kufrikovci: *LP Celý svet*. LP 1990
- Céčko: *Každý deň*. LP, MC, SR 1992
- Céčko: *Vianoce*. MC, Spirit Art 1993
- Céčko: *Náš milý pastier*. MC, Spirit Art 1995

- Céčko: *Nebojíme sa.* MC, V štúdio 1997
- Céčko: *Krížová cesta.* MC, 1998
- Close Harmony Friends: *A capella Light.* CD 2000
- Close Harmony Friends: *Christmas.* CD.
- Close Harmony Friends: *Good news.* CD.
- Close Harmony Friends: *Happy day.* CD.
- Close Harmony Friends: *Antistress.* CD, Forza music 2004
- COPP: *Slobodu nám dal.* MC, Štúdio – V 1996
- Continental Singers Slovakia: *Miesto pre všetkých.* MC, CD, RELAX 1997
- Continental Singers Slovakia: *Nádej.* MC, CD, RELAX 1997
- Continental Singers Slovakia: *Misia lásky.* MC, CD, CMS 2000
- Continental Singers Slovakia: *Cesta pravdy.* MC, CD, CMS 2001
- Continental Singers Slovakia: *Odysea milosti.* MC, CD, CMS 2002
- Continental Singers Slovakia: *Zbav ma pút.* CD, CMS 2003
- Continental Singers Slovakia: *Vyšší zámer.* CD, CMS 2005
- Credo: *Čo ma čaká.* MC, CD, Lux Media 1998
- Credo: *Čo mám rád.* CD. Millenium Records 2003
- Credo: *Piškvorky.* CD, Lux Media 2007
- Čanaky, Richard: *Vďaka Ježiš!* MC, Oto Németh 1998
- Čanaky, Richard: *Vďaka Ježiš II.* CD, Oto Németh 1999
- Čanaky, Richard: *Richard Čanaky a jeho "kompromis".* CD, Oto Németh 2001
- Čanaky, Richard: *Vďaka Ježiš III.* CD, Lux Media 2005
- Daňová, Jana: *Nedopovedané.* MC, Cantate 1994
- Daňová, Jana: *Pilátova Žena.* MC, Lux Media 1995
- Daňová, Jana: *Daňovej priznanie.* CD, Lux Media 1998
- Deborah, Tretí deň: *Nie si sám.* MC, CD, Ján Hrubovčák 2003
- The Elements: *Out of the dark.* CD Marcony 2006
- Felice: *Ťažká váha.* CD, Ján Tkáč 2006
- Flajžík, Ján: *Do Tvojich dlaní.* MC, RELAX
- Flajžík, Ján: *Anjelik bez krídel.* MC, RELAX
- Flajžík, Ján: *Tiché svetlo do tmy.* MC, CD, ROSA Slovensko, 2000
- Flajžík, Ján: *Ty si pri mne vždy, Pane.* CD, ROSA Slovensko, 2003
- Fragile: *Voice Mail.* CD 2007
- Grátis: *Dar.* CD Marcony 2006
- Gosamka Maker: *Svet sa točí ďalej.* CD Marcony 2006
- Heaven´s Shore: *Heaven´s Shore.* CD, Lux Media 2001
- Heaven´s Shore: *Sure of Heaven.* CD, Lux Media 2003
- Chaire: *S Ježišom na perách.* CD Marcony 2006
- N.D.E.: *Hlas nenarodených.* CD Marcony 2006
- Jakubrafael B. Patay: *Nespokojné srdce.* CD Marcony 2006
- JAS: *25 rokov spevokolu JAS – LP* 1995
- JAS: *Kým je čas.* MC 1997
- JAS: *Všetko vókol nás.* CD, MC 2000
- JAS: *Božia láska svieti tmou.* CD, MC 2005
- Jendruhovci: *Súrodenci.* MC 1996
- Jendruhovci: *V mestečku Betleheme.* MC 1996
- Jendruhovci: *Svätý Hubert.* CD 1997
- Jendruhovci: *Usmej sa na iných.* CD, MC 1997

- Jendruhovci: *Iba s láskou*. CD, MC 1998
- Jendruhovci: *Svetlo*. CD, MC 1999
- Jendruhovci: *Thank you*. CD, MC 2000
- Jendruhovci: *Narodil sa Kristus Pán*. VHS 2002
- Jendruhovci: *Happy Day*. CD, MC 2004
- Jendruhovci: *Nádej*. CD 2006
- Jendruhovci: *Z Betlehema hlas*. CD 2007
- Jerichove Trúby: *Múry sa sypú*. CD, Lux Media 2003
- Jiný rytmus: *Cítim Tvou lásku*. CD Marcony 200..
- Jiný rytmus: *Jednosmerka*. CD Marcony 200..
- Jiný rytmus: *Jen On*. CD Marcony 200..
- Jocara: *Vlastnoručný podpis*. CD, Lux Media 2001
- Jonáš, Gabriel – Kocianová, Jana: *Gospels. Spiritual from the Heart*. CD, Škvrna Rec. 1994
- Joy: *Boh je dobrý*. CD, Štúdio – V, 1998
- Juventus: *Žiješ medzi nami*. MC, CD, Juventus 1996
- Juventus: *Zvíťazil*. CD, Juventus 1998
- Katerina: *Sv. Katerina*. CD Marcony 2006
- Kapucíni: *Ak chceš ísť za Ním*. MC 1991
- Kapucíni: *To je život*. MC, 1994
- Kapucíni: *Prosím, nepýtaj sa ma*. CD, Cantate 1996
- Kapucíni & Stanley: *Rozlúčka*. CD, Cantate 1997
- Kapucíni: *Inak*. CD, Minor 2000
- Kapucíni: *Vtedy 2*. CD (výber a reedícia albumov), Minor 2002
- Kapucíni & Stanley: *Všetkými desiatimi*. CD, Minor 2005
- Kéfas: *Poklady*. MC, CD, Kéfas 1999
- Kéfas: *5 Písmen*. CD, ROSA 2004
- Kerygma: *Uchom ihly*. CD, ROSA 2007
- Kociánová, Jana – Close Harmony Friends: *Evanjelium*. CD 1999
- Kociánová, Jana: *Oh When The Saints Go Marchin In*. CD 2001
- Kolená: *Snov tisíc* CD Marcony 2006
- Kompromis: *Tisíce prianí*. MC, Studio – V 1994
- Kompromis: *Čistý dotyk*. MC, Studio – V 1995
- Kompromis: *Právo na lásku*. CD, Lux Media 1996
- Kompromis: *Kompromis 4*. CD, Lux Media 1998
- Kompromis: *Štvorlístok*. CD Lux Media 2007
- Kontakt: *Teraz je čas*. MC, RELAX 1992
- Košč, Stanislav: *Cez slzy k šťastiu*. MC 1990
- Košč, Stanislav: *Generácia, ktorá Ťa hľadá*. MC 1991
- Košč, Stanislav: *Boží nástroj*. MC, KVAS 1992
- Košč, Stanislav: *Dajme miesto láske*. KVAS, MC 1992
- Košč, Stanislav: *Dar nádeje*. MC, KVAS 1993
- Košč, Stanislav: *Malá cesta*. MC, KVAS 1995
- Koščová Ľudmila: *V teba dúfam*. CD 2006
- Križiáci: *Medzi riadkami*. CD, Lux Media 2004
- Kvapôčky: *Mám nádherný sen*. MC 1993
- Kvapôčky: *Autobusy plné vody*. CD 2003
- Lamačské chvály: *Zlomený pre teba*. CD ROSA Slovensko 2007
- Letko, Branislav: *Lamačské chvály*. MC, Aqua Terra 1999

- Lipa, Peter: *Spirituals*. CD, Radio Bratislava 1997
- LK Band & Jas: *Kým je čas*. MC, Universa 1997
- Marcelino: *Prekrásny čas*. CD, Marcelino 2004
- Marcelino: *Božie deti*. CD 2007
- Matuzalem: *Slnko svieti*. CD
- Mesároš, Anton: *Hľadám Ťa*. MC 1991
- Mesároš, Anton: *Kto verí*. MC, CD, Logos 1996
- Mesároš, Anton: *Medzi hviezdami*. MC, CD, Logos 1999
- Mesároš, Anton: *Stačí tak málo*. CD, Logos
- Metelica: *Deň pracovného pokoja*. MC, Lux Media 1999
- Metelica: *Deň letecký*. CD, Lux Media 2004
- Merriment: *Nový život*. MC, Merriment 1993
- Merriment: *Hľa, človek!* MC, Merriment 1994
- Merriment: *V katakombách srdca*. MC, Merriment 1996
- Mimicry: *Obrázky*. CD, Lux Media 2000
- Mimicry: *Balzam*. CD, Lux Media 2005
- Mlynarčíková, Viera: *Slávim Ťa*. MC, HOSANA 1996
- Mlynarčíková, Viera: *Kde máš domov*. MC, HOSANA 2000
- Nardus: *Postoj na cestách*. MC, Štúdio – V 1991
- Nardus: *Pohľady*. MC, Štúdio – V 1993
- N. D. E. : *Hlas nenarodených*. CD, N. D. E. 2005
- Neanis: *Nič nie je nemožné*. CD, Nádej 2003
- Nebeský šramot: *Nevieš kam?* CD, CPČ 2006
- Novotný, Marek, Adamkovičová, Denisa: *Liek pre tento svet*. CD, Marcony 2002
- Novotný Marek: *Na krídlach chvály*. CD, Marcony 2004
- Novotný Marek: *Na krídlach chvály II*. CD, Marcony 2006
- Páter Gabriel: *Svetlo svieti už*. MC, CD, Familiaris 2000
- Páter Gabriel: *Ja to vidím ináč*. MC, Serafin 2003
- Polaris: *Našla som cestu*. MC, CD, Štúdio – V 2000
- Podhradská, Mária: *Rozhodnuté*. CD, Lux Media 2003
- Podhradská, Mária, Čanaky Richard: *Mária Podhradská a Richard Čanaky deťom*. CD, Lux Media 2002
- Podhradská, Mária, Čanaky Richard: *Mária Podhradská a Richard Čanaky deťom 2*. CD, Lux Media 2004
- Podhradská, Mária, Čanaky Richard: *Mária Podhradská a Richard Čanaky deťom 3*. CD, Lux Media 2005
- Mária Podhradská a Richard Čanaky: *Vianočné piesne (nielen) pre deti*. CD 2007
- Mária Podhradská: *Bolo ako bude*. CD 2007
- Prepare Music: *Chcem dnes*. CD, Hardy studio 2007
- *Pressburger Singers*, CD 2008
- Radostné srdce: *Vianočné koledy*. MC, CD, P.S. Publisher 1990
- Radostné srdce: *Čakám v nádeji*. MC, CD, P.S. Publisher 1990
- Radostné srdce: *Malý Dávid II*. CD, P.S. Publisher 2002
- Raindown: *Lonely*. CD, Raindown 2005
- Ráchel: *Každý deň Ťi volám*. CD, Nádej 2004
- Rébus: *Priateľom*. MC, HOSANA 1997
- Revival: *Tichá noc*. MC, CD 1996

- Revival: *Prológ*. MC 1998
- Revival: *Preface*. CD 1998
- Rieka života: *Piesne chvál*. MC, Rieka života 1995
- Rieka života: *Nechaj riekú tiecť*. MC, Rieka života 1998
- Rieka života: *Dávam všetko*. CD, Rieka života 2005
- Rôzni interpreti (výber zo slovenskej gospel music): *Bez Teba niet neba*. MC, CD, Universal Music 1999
- Rôzni interpreti (výber zo slovenskej gospel music): *Bez Teba niet neba II*. CD, Lux Media 2003
- *Bez Teba niet neba III*. - Výber gospelovej hudby, CD, Lux Media 2007
- Rôzni interpreti (výber zo slovenskej gospel music): *Nemôžeme mlčať*. MC, CD, B AC 2000
- Rôzni interpreti (výber zo slovenskej gospel music): *Nemôžeme mlčať II*. CD, B AC 2003
- Rôzni interpreti (výber zo slovenskej gospel music): *Pod jednou strechou*. CD, B&B Studio 2000
- Ruach: *Na tejto strane neba*. MC, CD, P. S. Publisher 1996
- Ruach: *Kráľ s trňovou korunou*. MC, Štúdio – V 1996
- S2G Band: *S2G Band*. CD 2005
- Sába: *Dar*. MC, CD, Cantate 1993
- Sába: *Myrta*. MC, CD, Anima 1997
- Saleziáni: *Dotyk zhora*. CD, Don Bosco 2004
- Saleziáni: *Da mihi animas*, CD, Don Bosco 2006
- Impro – Saleziánsky mládežnícky zbor: *Hľadanie*, CD 2007
- Siddim: *Oceán soli*. MC, Kresťanský život 1996
- Siddim: *Stalo sa to zajtra*. MC, CD, Kresťanský život 2000
- Silence: *Tajomstvo ticha*. MC, Lux Media 1996
- Skalka: *Prišli k nám Vianoce*. CD, Pavlík Records 1998
- Skalka: *Počúvaj príbeh*. CD, Akcent 2000
- Skalkáči: *Z Božej lásky*. MC 1997
- Skalkáči: *Z kríža*. MC, CD 1998
- Skalkáči: *Boh Ťa čaká*. MC, B&B Studio 2004
- Sklo - Musica e vita: *Jahreszeiten*. CD, 1991 - 94
- Slnovrat: *Telegram*. MC, CD, Oto Németh 2000
- Suchánková Zuzana & PP Quartet: *Spiritual Way*, MC, CD, AP Projekt 1999
- Stanley&Kapucíni: *Kopa prázdnych slov*. MC, CD 2003
- Stupka, Erik: *Z bludiska*. MC, B AC 1995
- Stupka, Erik: *Nebeská párty*. MC, CD, Štúdio – V 1997
- Stupka, Erik: *Oheň*. CD, E – Music 1999
- Stupka, Erik: *Vietor*. CD, B AC 2005
- Stupka, Marek: *Guitar Praise*. CD, Kresťanský život 2004
- S2G BAND - *Krok k Bohu*. CD Marcony 2006
- SVETIELKO - *Slnko vyšlo je tu deň*. CD Marcony 2006
- Taizé: *Blízko je Pán*. MC, Cantate 1993
- Taizé: *Prebývaš v nás*. CD, Lux Media 2002
- Spevy z Taizé: *Chcem ti spievať*. CD 2007
- Talitha Kumi: *Reklama na svetlo*. MC 1997
- Timothy: *Predivná láska*. MC, MPK 1994
- Timothy: *Kráľ národov*. MC, MPK 1994

- Timothy: *Na orlích krídlach*. CD, MPK 1999
- Timothy: *Dýchaj skrze mňa*. CD, Lux Media 2002
- Timothy: *Slzy*. CD, MPK 2005
- Timothy: *Ukáž, čo dokážeš Ty*. CD 2007
- Trenčiansky Bazár: *Špitál svet*. MC, Cantate 1993
- Trenčiansky Bazár: *Hovoria*. MC, Lux Media 1995
- Trenčiansky Bazár: *Vernisáž*. MC, Lux Media 1996
- Trenčiansky Bazár: *Trenčiansky Bazár*. CD, výber z albumov *Hovoria*, *Vernisáž*, Lux Media 1998
- Tretí deň: *Buďme v chvále zjednotení*. MC, Art Lumen 1997
- Tretí deň: *Chvály 7*. MC, CD, Art Lumen 1999
- Tretí deň: *Niektó Ti chýba*. CD 2002
- Tretí deň: *K Tebe blízko*. CD 2005
- Trinity group: *Na tisícich miestach*, CD 2006
- TROCHU INAK - *Out of the dark*, CD Marcony 2006
- Vocal Plus: *Zakázané ovocie*. MC, CD, Advent – Orion 1997
- Vyskočilová, Dana: *Nič nie je náhoda*. MC, Štúdio – V 1995
- Vždy a všade: *No uznaj*. CD, BAC 2005
- Vždy a všade: *Mezzohra*, CD 2006
- Zibala Stanislav & Crédo: *Salve, Don Bosco*. CD 1993
- Zibala Stanislav & Crédo: *Nebráňte deťom*. CD 1998
- Zibala Stanislav & Crédo: *Vianoce 2000*. CD 1999
- Žilineková, Eva, Baar, Igor, Baarová Monika: *Anjel*. CD, B&B Studio 2003

Diskografia do roku 1989:

- Billy Graham – *Euro '70*, World Wide Rec., LP 1970, B G 2932Z4RS – 2933
- *Kľúč života a smrti/Bôh je láska* SP 3225 E – 1 B, SP (bez vročenia)
- Misijný spevokol mladých Cirkvi bratskej v Bratislave: *Rozhovory so synom*. Diriguje Milica Machajdíkova, úryvky z básnickej tvorby M. Jurču recituje Tomáš Betko. LP, Supraphon 1969, LPCB 1969
- *Zborové duchovné spevy*. Spevácky zbor Bratskej jednoty Baptistov v Bratislave, diriguje
- Vojtech Paulen. LP Supraphon 1969, 029 9878

Samizdatové vydania na magnetofónových pásoch (MG) a kazetách (MC):

- Céčko: *Brat Slnko, sestra Luna*. MC, Bratislava 1984
- Céčko – Ursus Singers: *Všetci sme svet* (M.Jackson/Lionel Richie). MC, Bratislava – Trnávka 1986
- *Credo – Stanislav Zibala*. MG, Kostol sv. Trojice Bratislava 1969
- *Dar kňazstva (Miloš Szabo, Janko Flajžík – Manašovský)*. MC, Dóm sv. Martina v Bratislave 1987
- *Duet pre Teba/V láske a v jednote* (Ján Flajžík-Manašovský/Milo Bojničan, Janka Daňová). MC 1988, 1989 reedíci v Poľsku
- Gaudium – Marcel Šiškovič: *Jesus Christ Superstar* (A.L.Weber/T.Rice). MC,

Tvrdošín 1982

- Gaudium – Marcel Šiškovič: *Vianočná omša E dur.* MG, Tvrdošín 1980
- Košč, Stanislav: *S Máriou srdce pre všetkých.* MC 1988
- Košičania. *Zázrak vykúpenia (Anton Fabián).* MC, 1984
- Košičania: *Nový ľud.* MC, 1985
- Košičania: *Svet sníva (Anton Fabián/Marcel Šiškovič).* MC, 1986
- Kráľ ((M. Šiškovič/A. Fabián, Košičania). MC, Hýľov 1988
- Kvapôčky: *Ako kvapôčka putovala.* MC, Bratislava 1981
- Kvapôčky. MC, Bratislava 1986
- Lexmann, Juraj: *Vianočná abeceda.* MG, Bratislava – CB Cukrová 1979
- Lexmann, Juraj: *Liturgický spevník (Schola Cantorum, Kapucíni, Cécčko, Františkáni, Ursus).* MC, Bratislava 1984
- Obeta (M. Šiškovič/A. Fabián, Košičania). MC, Hýľov 1985
- Prorok (Kahlil Gibran), MC, Hýľov 1986
- Radostné srdce: *Mária 1.* MC, 1983-89
- Radostné srdce: *Mária 2.* MC, 1983-89
- Radostné srdce: *Mária a Drahuška.* MC, 1983-89
- Radostné srdce: *Krásny je deň.* MC, 1983 - 89
- Radostné srdce: *Úzka brána.* MC, 1983 - 89
- *Radostné srdce 1., Radostné srdce 2.,* MC, 1983
- Radostné srdce: *Príď Pane príď 1., Príď Pane príď 2.* MC, 1983 - 89
- Radostné srdce: *Vykupiteľ žije.* MC, 1983 - 89
- Radostné srdce: *Malý Dávid 1.* MC, 1983 - 89
- *Rozprávka – Vráť mi tvár (Prešovský zbor).* MC, mobilné štúdio Svetielko 1986
- Schola Cantorum: *Pašie '86,* dirigent Peter Miščík. MC, Dóm sv. Martina, Bratislava 1986
- *Schola Cantorum '86.* MC 1986
- *Svet sníva (M. Šiškovič/A. Fabián, Košičania).* MC, Hýľov 1986
- Taizé: *Zdravas Mária.* MC, 1987
- Taizé: *Verím, že je to možné.* MC, 1988
- *Tatran – Loving Teenagers.* MG, Praha 1971 - 1972
- *Ursus Singers.* MG, Bratislava 1975
- *Už je čas (Marcel Šiškovič).* MC 1989
- M.Vulpus: *Pašie.* Bratislavský evanjelický spevokol, bratislavský Misijný spevokol mladých, detský zbor Kvapôčky Cirkvi bratskej, matičný zbor a evanjelický spevokol v Starej Turej. MG, Bratislava 1969